

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra teologické etiky a spirituální teologie
Teologie
obor Teologické nauky

Andrea Sabotová

Právo státu trestat

Bakalářská práce

Vedoucí práce: MUDr. ThLic. Jaromír Matějka Ph.D., Th.D.

Příbram 2011

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou prací Právo státu trestat zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Příbrami dne 10. prosince 2011

Andrea Sabotová

Bibliografická citace

Právo státu trestat: bakalářská práce / Andrea Sabotová; vedoucí práce: MUDr. ThLic. Jaromír Matějka Ph.D., Th.D. -- Příbram, 2011. -- 41 s.

Anotace

Práce se zabývá právem státu trestat. Autorka v ní hledá odpovědi na nevyřešené otázky, zda-li vůbec má stát právo trestat své občany, případně na jakém základě tak může činit. Při řešení této otázky vychází autorka nejdříve z potřeby dobrého uspořádání lidských vztahů daného spravedlností a právním řádem. Po zkoumání shod a rozdílů mezi morálními normami a právními normami nakonec dochází k závěru, že trest není výrazem nějaké zlovůle, ale naopak může být prostředkem výchovy.

Klíčová slova

spravedlnost – právo – stát – trest – autorita

Abstract

The work deals with the law of the State to punish. The author seeks answers to her unspoken questions, whether the State has the right to punish its citizens, or on what base can do so. In solution to this question, author comes from the needs a good arrangement of human relations given with justice and law at first. After examining similarities and differences between moral norms and legal norms she ultimately concludes, that punishment isn't an expression of malevolence, but rather can be a mean of education.

Key words

Justice - Law - State - Retribution - Authority

Počet znaků (včetně mezer): 78 466

Poděkování

Na tomto místě bych ráda upřímně poděkovala panu MUDr. Jaromíru Matějkovi za zajímavé téma a pomoc, trpělivost a odborné rady při vypracovávání bakalářské práce. Svě rodině za podporu, kterou mi vždy poskytla.

Obsah

ÚVOD.....	7
1 STÁT.....	8
1.1 OD SPOLEČENSTVÍ PO STÁT.....	8
1.2 OBČAN.....	10
1.3 VZTAHY MEZI LIDMI.....	10
1.4 LIDSKÁ PRÁVA.....	11
2 PRÁVO.....	13
2.1 PRÁVO A MORÁLKA.....	14
2.2 NORMY.....	16
2.2.1 Sociální normy.....	19
2.2.2 Pozitivní normy (právní - zákonné normy).....	20
2.3 SPRAVEDLNOST.....	21
3 AUTORITA.....	23
3.1 UPLATŇOVÁNÍ AUTORITY.....	23
3.2 MOC VE STÁTĚ.....	26
4 TREST.....	28
4.1.1 Nutnost existence trestu.....	32
4.1.2 Možné chápání trestu.....	33
ZÁVĚR.....	38
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	39
SEZNAM LITERATURY.....	40

Úvod

V předkládané práci nabízím určitý pohled na specifickou oblast žití člověka ve společenství ostatních lidí. Konkrétně se jedná o právo státu trestat. Snažím se hledat odpověď na otázku, kde se bere a zda-li má vůbec stát právo své občany trestat, kde se bere opora k takovému jednání a co jím lze či nelze dosáhnout.

Lidská společnost již od svého samotného vzniku používá určitých prostředků, které mají sloužit k jejímu přetrvání. Zejména formuluje pravidla, která mají zajistit bezproblémový chod celého společenství. Ta vznikají na základě vztahů a působení jednotlivých aktérů společenského dění. Jsou-li účastníky přijata, tvoří sociální normy, následně potom normy mravní a normy právní. Vznikají tak systémy regulující chování příslušníků daného společenství. Jestliže začne platit určité pravidlo, norma regulující jednání jednotlivce, vzniká souběžně prostor pro porušování těchto ustanovení. Již od samotného nastolení pravidel docházelo k jejich porušování. Trestání a s ním spojený trest je tedy prostředkem pro nastolení a hlavně udržení řádu v celé společnosti, čímž se stává neodmyslitelným každodenním jevem, který provází každou společnost. Téma od společenství ke státu je zpracováno nejdříve v první kapitole, kde se zbývám státem coby autoritou vykonávající moc.

V druhé kapitole se zabývám právem a odvozením mravních a právních norem z řádu přijatého skupinou lidí. Následující třetí kapitola je věnována autoritě a nebezpečí spočívající v moci.

Ve čtvrté kapitole pak porovnáním dvou normativních systémů dovozují nutnost existence trestu. Nakonec hledám oporu pro právo státu trestat své příslušníky na základě právních norem, zákonů a nařízení v Písmu, Tradici a sociálním učení Církve.

1 Stát

1.1 Od společenství po stát

Vznik státu v podobě v jaké jej známe v současnosti byl postupný, dlouhý a zřejmě složitý proces. Člověk nikdy nežil izolovaně, ale vždy v nějaké skupině (společenství), protože tak se mohl chránit proti nepřízni přírody a dokázal pak snáze v těžkých podmínkách přežít. Společenství se postupně rozrůstala a to s ohledem na stupeň zajištění základních potřeb, do kterých patří obzvláště zajištění obživy a dalších materiálních potřeb jednotlivců i celého společenství. V určité fázi pak bylo společenství nuceno se rozdělit na menší skupiny, protože na jednom místě by se již tak velká skupina neuživila. Tyto skupiny spojovalo pokrevní příbuzenství, jazyk, podobný způsob života, tradice apod., ale současně je rozdělovalo soupeření o životní prostor a zdroje, které poskytoval. Vytvářely se tak občiny, rodiny, rody, kmeny, kmenové svazy i další jednotky.

Rozrůstáním rodového společenství vzniká národ. Pojem národ v práci použiji ve významu, jak je použil Jaques Maritain v knize Člověk a stát, kde ze sociologického hlediska rozlišuje, že „národ je společenství, nikoli společnost. Národ je jedno z nejdůležitějších společenství, patrně nejúplnější a nejsložitější ze všech společenství, jež zplodil civilizovaný život.“¹ Přičemž autor chápe společenství více jako dílo přirozenosti (je spíše spjato s biologickým řádem) a společnost, o které se zmiňuji níže, pak chápeme spíše jako dílo rozumu a je těsněji spjata s rozumovými a duchovními schopnostmi člověka.²

Sám autor pak uvádí, že národ má elitu a střediska vlivu, ale sám o sobě nemá hlavu ani řídicí autoritu. Národ jako takový není společnost a nepřekračuje práh politického řádu. Mezi členy národa existuje solidarita, věrnost a čest, ne však občanské přátelství a také národ jako takový nemá formální normy a řád. Uvnitř národního společenství se může zrodit idea politické společnosti, ale národní společenství může být pouze příznivou půdou a příležitostí pro takový vývoj.³ Pro vznik společnosti je zapotřebí různorodosti společenství, které vzniká například spojováním různých národů, takto vzniklou společnost pak autor nazývá politickou společností. „A tak když již existuje politická společnost, zvláště má-li dlouhodobou zkušenost upevňující občanské přátelství, plodí v sobě přirozeně národní společenství, jež tvoří společenství vyššího stupně: buď pozvedá na

¹ MARITAIN, Jacques: Člověk a stát, Praha: Triáda, 2007, 8–10.

² Srov. tamtéž 7.

³ Srov. tamtéž 10–11.

vyšší stupeň již existující pospolitě vědomí, nebo vzniká jako společenství zcela nově utvořené, v němž splývají různé národnosti“⁴ Národ se tedy sám nestává státem, ale naopak stát vede k existenci národa. Politická společnost má rozvíjet jak svou vlastní dynamiku, tak úctu k lidské svobodě tak, aby se společenství, která obsahuje, plně těšila svým přirozeným právům a spontánně tíhla ke splynutí v jediném vyšším a složitějším národním společenství.

Stát je pouze část politické společnosti a jeho speciálním úkolem je udržovat mimo jiné platnost zákona, tedy specializovat se na zájmy celku. Stát tedy není člověk nebo skupina lidí, ale je souborem jednotlivých institucí, které řídí společnost.⁵

Uvedené podporuje i definice státu, kterou nalezneme v Antropologickém slovníku pod heslem stát, kde je uvedeno, že stát je „mocenská organizace ve společnosti na určitém území; toto území. Jde o novověké označení (Niccolò Machiavelli) pro mocenský útvar, který na jistém území a v jisté společnosti má monopol na legitimní užívání donucovacích prostředků, zákonodárství, ustavení měny a udržování veřejného pořádku.“⁶

Můžeme tedy konstatovat, že stát je výkonným orgánem moci na určitém území a tvoří pozitivní (zákonné) normy a vyžaduje jejich plnění. Každopádně „prvotní povinností státu je spravedlnost a tuto povinnost by měl stát vykonávat pouze ve formě nejvyšší kontroly v politické společnosti, jež je ve svých vnitřních strukturách zásadně spravedlivá. A politická společnost má kontrolovat stát, do jehož struktury ovšem patří funkce vlády.“⁷

Mezi specifické znaky moderního státu pak patří:

- 1) „organizace podle území; státní moc je nezávislá, omezená pouze rozsahem tohoto území;
- 2) uplatnění státní moci (zvláštní veřejná moc, spočívající ve státním aparátu, který disponuje možnostmi donucení);
- 3) svrchovanost, kterou lze jej chápat v souhře několika protikladných skutečností:
 - a) jako vládu, exekutivní moc;
 - b) jako souhrn a jednotu všech organizací, institucí a úřadů ve společnosti (legislativní, exekutivní a právní moc jsou chápány jako jediné);

⁴ MARITAIN, op.cit., 10–11.

⁵ Srov. tamtéž 15.

⁶ Srov. DUFEK Pavel, MALINA Jaroslav: stát, in Antropologický slovník, <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>, (07.11.2010).

⁷ Srov. MARITAIN, op.cit., 25.

- c) jako celou společnost v protikladu k rodině, skupinám, stranám či organizacím;
- d) jako útvar, v němž lid, vládnoucí moc a území spadají pod jednu podstatu.⁸

1.2 Občan

Stát tvoří občané, jednotlivci, osoby⁹. Podle Kompendia sociální nauky církve „Člověk existuje jako jedinečná a neopakovatelná bytost, existuje jako určité ‚já‘, které je schopno chápat sebe, vlastnit sebe a determinovat sebe. Lidská osoba je vědomá a inteligentní bytost, schopná reflektovat sebe sama, tedy mít vědomí o sobě a svých úkonech.“¹⁰ Helmut Weber pojem osoby dále rozvíjí, když tvrdí, že žádný kolektiv nemá přednost před jednotlivcem. Osobou ovšem na druhé straně nemíní izolovaného jednotlivce. Uvádí, že nikdy nejde jen o samotného jednotlivce. Osoba člověka podle něj znamená vždy předivo vztahů, a proto nelze dobro osoby nikdy vidět jako dobro jen jednotlivého člověka, jenž je oddělen a uzavřen proti všem druhým a má egocentricky na mysli jen vlastní uspokojení a prosperitu a podle toho se snaží všechno poměřovat.¹¹

Osobu (občanem) pak v této práci můžeme, podle výše uvedeného, chápat jako společenského jedince, který je svobodný, schopný sebereflexe, s vlastním poznáním.

1.3 Vztahy mezi lidmi

V každé společnosti na sebe vzájemně působí určité vztahy. „Společnosti charakterizuje vzájemná podpora, spolupráce a trvalá snaha o omezení násilí. Ze snahy o trvalé zajištění života, bezpečí a míru vznikají i hlavní společenské instituce: rodina, majetek, panství, peníze, právo. Ve větších skupinách, kde je také větší potřeba koordinované činnosti, se vždy vyskytují vůdci, kolem nichž se shromažďují skupiny následovníků a kteří tak jejich moc shromažďují a kumulují. Tato sdružená moc koordinované a někým vedené skupiny se obrací jednak navenek, jednak dovnitř skupiny jako panství. V rozvinutém panství vzniká jednak potřeba distribuce moci uvnitř společenství jednak otázka jeho oprávnění,

⁸ DUFEK Pavel, MALINA Jaroslav: stát, in Antropologický slovník, <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>, (07.11.2010).

⁹ Pojem osoba se dnes užívá ve třech rozličných významech:

- ve smyslu mravním pojem osoby souvisí se zvláštními vlastnostmi rozumného a svobodného jedince, který je s to se rozhodovat, jednat a nést odpovědnost.
- ve smyslu fyzickém se pojem osoby vztahuje na fyzickou jednotu živého organismu, jímž je člověk.
- ve smyslu právním označuje osoba subjekt nadaný právy a povinnostmi zákona.

¹⁰ PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: Kompendium sociální nauky církve, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, 93–94.

¹¹ Srov. WEBER Helmut: Všeobecná morální teologie, Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998, 158–159.

čili legitimacy.¹² Již rodové zřízení mělo své, můžeme říci, řídicí orgány a tím byl buď náčelník nebo rada starších. Autorita vůdce či rady starších měla povahu sociálně-morální a ne politicky-mocenskou (členové rodu uznávali autoritu dobrovolně). Základem těchto forem existence lidí tedy byly biologické a ekonomické vztahy, zpočátku velmi volné, přičemž biologické faktory postupně slábnou, ale nikdy nemohou vymizet, zatímco hmotné i sociální faktory postupně zesilují.

Jelikož každým společenským uspořádáním je nikoliv osamělý jedinec, ale společenství či skupina, ustanovuje se ve společnosti či skupině určitý společenský řád. Jan Sokol uvádí, že spontánní uspořádání ve skupině se vybuduje například za pomoci tzv. klovacího řádu, který funguje v přírodě tak, že jednotlivec patřící do konkrétní skupiny si pamatuje, jak se který z jeho členů chová – při konfliktu ustoupí, zaútočí, chová se neutrálně apod. – a vyhne se na základě vlastních zkušeností opakování střetu. K tomuto poznání jednotlivce dojde za použití analýzy výsledků jednotlivých střetnutí, kterých se ve skupině účastnil, nebo kterým byl přítomen. Klovací řád tedy může fungovat pouze v takové skupině, která nepřesahuje možnost pamatování si jednotlivých členů skupiny a jejich, již jednotlivcem ověřeného, chování v případě konfliktu. Důvodem pro vznik klovacího řádu, je ten, že každý ze členů skupiny se snaží získat pro sebe větší svobodu. Podobný postup funguje i ve společnosti lidí, ale v omezené míře, neboť se objevuje jen tam, kde se skutečné řády hroutí a nebo po nějakou dobu nefungují (např. revoluce). Ve své podstatě pak klovací řád vede k omezení násilných střetů a k zabránění války všech proti všem.¹³ V klovacím řádu jde vlastně o projev moci vůči okolí, ale u občanů může přistoupit nový princip organizace společnosti a tím je autorita, která je založena na více méně dobrovolném uznání a přijetí. Tuto důležitou myšlenku pak vyjadřujeme pojmem tzv. společenské smlouvy.

1.4 Lidská práva

O lidských právech se zmíním jen v základních rysech. A to z důvodu, že samotná lidská práva jsou tématem dosti obsáhlým. Přesto se domnívám, že stručná zmínka o lidských právech patří i do oblasti, které se věnuji v bakalářské práci.

Jelikož je člověk osobou, je nositelem práv. Má schopnost právo utvářet, je pánem svého jednání a vede svůj život. Protože žije v sociálních vztazích, dotýká se jeho jednání vždy

¹² SOKOL Jan: Moc, peníze a právo. Esej o společnosti a jejích institucích. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 61.

¹³ Srov. SOKOL, op.cit., 23–24.

i ostatních lidí a jejich práv. Jednání jednotlivce tedy omezuje práva ostatních.¹⁴ Ale dochází i k omezování práv jednotlivce ze strany společnosti. Z tohoto důvodu je důležité, aby politická společnost směřovala hlavně k uznávání a respektování člověka a jeho důstojnosti a to prostřednictvím ochrany a rozvíjení základních a nezadatelných lidských práv. Lidská práva jsou v dnešní době, spolu s povinnostmi osoby, základem společenského dobra. V lidských právech jsou soustředěny hlavní mravní a právní požadavky, které musí rozhodujícím způsobem ovlivňovat utváření politické společnosti. Jsou objektivní normou, která představuje základ pozitivního práva, protože lidská osoba je cílem politické společnosti. Z uvedených řádků pak tedy vyplývá, že pozitivní právo musí zaručovat uspokojování základních lidských potřeb.¹⁵ „Lidská důstojnost jako nosný základ a lidská práva jako vůdčí principy jednání jsou tak základem a kritériem mravního jednání nejen pro jednotlivce, nýbrž také pro společnost a její instituce.“¹⁶

„Lidskými právy míníme taková práva, která jsou fundamentálního významu vzhledem k realizaci lidsky důstojného života. Mají bezprostřední souvislost s bytím člověka. Proto jsou nezadatelná a nedotknutelná.“(…)„Lidská práva se nezískávají, nýbrž vyplývají z podstaty lidského bytí. To znamená, že člověku je nepřiznává ani neposkytuje společnost, nýbrž člověk je vlastní nezávisle na právu společnosti a státu.“¹⁷ „Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné¹⁸, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.“¹⁹ „Lidská práva jsou nezadatelná, protože se zakládají na samé přirozenosti člověka, kterou žádný člověk nemůže ztratit.“²⁰ Některá z nich (např. právo na život) jsou takové povahy, že pokud by bylo umožněno politické společnosti je omezovat, bylo by ohroženo společné dobro. Nazýváme je pak lidskými právy absolutně nezadatelnými. „Nicméně i práva absolutně nezadatelná mohou být omezena, ne-li co do jejich držení, pak tedy co do jejich užívání. Mezi držením a užíváním musíme rozlišovat i u práv absolutně nezadatelných, neboť jejich užívání podléhá podmínkám a omezením diktovaným v každém případě spravedlnosti.“²¹

¹⁴ Srov.: ŽIVOT Z VÍRY: překlad 2. dílu katolického katechismu pro dospělé (vydala Německá biskupská konference 1995). České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005, 76.

¹⁵ Srov. PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: Kompendium sociální nauky církve, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, 247–248.

¹⁶ ŽIVOT Z VÍRY, op.cit., 80.

¹⁷ Srov. tamtéž 76.

¹⁸ Nezadatelnost znamená, že svá práva nikdo nemůže někomu zadat, postoupit či dát do zástavy.

¹⁹ Srov. Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod

²⁰ MARITAIN, op.cit., 92.

²¹ Srov. tamtéž 92.

2 Právo

Právo reguluje ve společnosti nejen moc politickou, ale přirozeně i moc ve vztazích mezi jednotlivci, mezi skupinou a jednotlivcem nebo mezi skupinami navzájem. Rovněž vztahy mezi jednotlivcem a společností jako celku. Základní vlastností práva zůstává jeho vynutitelnost a to pomocí státní moci, dalšího ze základní atributů moci vůbec. To znamená, že je mimořádně důležité regulování a ohraničení státní moci mocí práva. Moc práva má legitimní pravomoc zcela autonomně působit (a působí) na různé složky státní moci (typické pro moderní demokracie). Od tohoto principu se odvíjí teorie tzv. právního státu.²² Z uvedeného pak vyplývá, že „právo nikdy nemůže být v moderním státě nástrojem celkové politické moci. K legitimitě práva je nezbytná ještě funkčnost právních norem a jejich aktuálnost v právním a potažmo v sociálním systému.“²³

Použijeme-li souhrnné členění práva pak můžeme říci, že „právo je normativní čili kontrafaktický kulturní a společenský systém, který slouží:

1. k řešení, ukončování a prevenci sporů;
2. k legitimování, regulaci, prosazování a omezování veřejné moci
3. k podpoře legitimních očekávání ve společnosti

Cílem a úkolem práva je:

1. spravedlnost
2. účinnost
3. jistota

Právo se vyznačuje těmito hlavními rysy:

1. rozhodnutí politické autority
2. princip závazku (obligatio) jako vymezení vztahu mezi stranami sporu
3. intence univerzality či obecnosti
4. přítomnost vnějšího donucení, sankce

Právo se dělí na hmotné (materiální) a procesní.

Právo hmotné se dělí na:

1. Právo soukromé
2. Právo trestní
3. Právo veřejné a ústavní

²² ŘEHÁKOVÁ Věra: Sociologie práva. Ostrava: Vysoká škola báňská -Technická univerzita, 2003, 37.

²³ Srov. ŘEHÁKOVÁ, op.cit., 36.

4. Právo mezinárodní²⁴

„Právní řád má regulovat soužití lidí ve společnosti a státu a přispívat tak k obecnému blahu. Obecné blaho je záležitostí občanů státu a z jejich pověření je to úkol parlamentu a vlády.“²⁵

2.1 Právo a morálka

„První požadavek systému, který podřizuje lidské chování režimu pravidel, je samozřejmý: musejí existovat pravidla. To lze snadno označit za požadavek obecnosti.“ Vnitřní morálka práva pak požaduje, aby existovala nějaká pravidla, ať tak či onak spravedlivá nebo nespravedlivá.²⁶

„V právní teorii je rozdíl mezi právem a morálkou spatřován v tom, že právo zavazuje člověka ‚zvenčí‘, nebo-li je heteronomní, kdežto morálka je autonomní. Systém práva a systém morálky se liší kvalitativně, nikoli kvantitativně. Morálka a právo jsou dva nezávislé systémy, které se zpravidla kryjí, a proto k rozporům většinou nedochází.

Morální normativní systém je systém hodnotící lidské chování z hlediska toho, jaké by mělo být. Normativní systémy jsou soustavy pravidel, která určují to, co má být, a to, co nemá být. Jinými normativními systémy vedle práva a morálky je právní vědomí, spravedlnost, nespravedlnost či hodnotový žebříček každého člověka.

Právní norma určité chování nejen přikazuje, dovoluje, či zakazuje, ale také hodnotí a sankcionuje. Právo jako hodnotící systém nevypovídá nic o morální hodnotě chování.

Právo samo je systém hodnotící i systém hodnocený, což znamená, že chování právní normou hodnocené je hodnoceno i jinými společenskými normami, má dvojí axiologický charakter a implikuje moc. První je hodnocení pozitivistické na základě práva jako systému hodnotícího. Druhé je hodnocení podle něhož je hodnoceno nejen určité chování ale i právo jako takové.

Platné právo lze hodnotit také jako přiměřené právo, neboť právně politická stránka nutně musí přihlížet k požadavku právní jistoty a zákonnosti. Je jasné, že pokud dojde ke

²⁴ SOKOL, op.cit., 272.

²⁵ ŽIVOT Z VÍRY, op. cit. 70.

²⁶ FULLER Lon L.: Morálka práva. Praha: OIKOYMENH, 1998, 48.

konfliktu (např. výjimečný stav, válečný stav, zákaz vycházení atd.), pak se společnost musí smířit i s tím, že aplikací platného práva může být způsobeno i bezpráví.²⁷

„Přirozený zákon se týká práv a povinností, které nutně vyplývají z prvního principu: Konat dobro a varovat se zla. To je důvod proč jsou příkazy nepsaného zákona samy o sobě neboli v přirozenosti věcí všeobecné a neměnné.“²⁸ Oproti tomu je právo pozitivní právo stanovené autoritou a nevyplývá ze samotné podstaty člověka.

Je zřejmé, že zákonodárce musí vždy upravit právní vztahy v souvislosti s jejich nezbytnou potřebou úpravy a v souvislosti s efektivitou práva, resp. přiměřenou mírou represe proti těm, kdož tyto zákonem upravené vztahy porušují.

V tomto procesu je důležitý pojem efektivita práva zejména efektivita represe. Efektivita právních sankcí v případě porušení povinnosti určitého chování zákonem aprobovaného je určitým měřítkem společenských a právních vztahů a je důležitým vývojovým momentem.

Efektivita práva je přímo úměrná stavu společnosti. Právo je vždy neefektivní v případě, kdy klade důraz jen na sankce, popř. na hrozbu jejich použití, neboť takto dává jen malý prostor k nezbytné volnosti a svobodě jednotlivce, k vnitřnímu rozvoji každé osobnosti směřujícímu ke ztotožnění se s chováním zákonem aprobovaným. Ostatně neustálé či nedůvodné hrozby sankcemi jsou nežádoucí i při výchově dětí v rodině.

S tímto fenoménem souvisí i neprávní normativní systémy, mezi které lze zahrnout zejména morálku, pravidla a zásady slušného chování, poctivost, čestnost a další.²⁹

S rozrůstáním společnosti již nemohl jednatlivec (občan) být přítomen všech rozhodnutí, které se učinili. Na podkladě uvedeného vznikla potřeba nějak členy společnosti informovat o platnosti určitého pravidla. Je tedy zapotřebí, aby byl zákon vyhlášován (zveřejňován), tímto aktem se také stanovuje jeho platnost.

Lon L. Fuller v knize Morálka práva poukazuje na možný problém spojený s vyhlášováním zákonů. Poukazuje v ní na skutečnost, že vlastně nelze informovat všechny občany státu o všech zákonech, které platí. Tato myšlenka ale nemá vést k tomu, že zákony zpřístupňovány nebudou, neboť jak sám autor uvádí „v mnoha jednáních se lidé nepodřizují zákonu proto, že ho přímo znají ale protože následují vzor, převzatý od jiných, o nichž vědí, že jsou lépe informováni než oni. Znalost zákona na straně několika málo lidí

²⁷ GRINC Jaroslav: Právo pro politology. Praha: Grada, 2010, 61.

²⁸ MARITAIN, op.cit., 88–89.

²⁹ GRINC, op. cit. str. 62.

tak často nepřímo ovlivňuje chování mnohých. Zákony by se měly řádně zveřejňovat také proto, aby mohly být vystaveny veřejné kritice, včetně té, že jde o zákony, které by se neměly přijímat, pokud se s jejich obsahem skutečně neseznámí ti, na které se vztahují.³⁰ Oprávněnost vyhlášení zákonů tkví v tom, že pokud by zákony zveřejňovány nebyly, nebyly by pak snadno přístupné a mohlo by docházet k tomu, že je budou přehlížet ti, kteří je mají aplikovat a vynucovat.

2.2 Normy

Z pozice sociologického přístupu můžeme právo rozdělit na tři druhy:

1. „společenské právo“ (může být označeno i jako právo organizační)
2. právo juristů
3. státní právo³¹

ad 1) Společenské právo – normy jednání

„To tvoří právní předpisy platné v různých skupinách (lidská společnost je tvořena nesčetnými skupinami). Vnitřní organizace spočívá na normách, na návodech jednání pro každého jedince. ‚Vnitřní řád‘ sociálních skupin i veškerého sociálního života je i základní formou práva, jeho primárním projevem. Společenský nátlak, vznikající v těchto skupinách působí silněji než státní sankce. Přirozeně ne všechny platné normy ve skupině mají právní charakter. Rozlišujeme mezi pravidly práva, mravy, zvyky apod. Důležité je uvědomit si, že i ty plní tutéž funkci jako právní normy. To znamená – organizují sociální život. Vzájemně se prolínají principiálně nejsou rozdílné.“³²

ad 2) právo juristů – normy rozhodnutí

Právní pravidla, podle kterých řeší soudy spory. Soudy se ve společnosti vytvářejí nikoli primárně z potřeb státu, ale společnosti, Tvorba právních pravidel je výsledek sociálního procesu, ve kterém je společnost něčím, co je formalizováno právníky.

ad 3) státní právo – právní normy, které vznikají prostřednictvím státu (jeho orgánů a institucí)

³⁰ FULLER, op. cit. 52.

³¹ ŘEHÁKOVÁ, op.cit., 10.

³² Srov. tamtéž 10.

Pojmy „státní právo“ a „zákonné právo“ nemůže být obecně uplatňováno. Pokud totiž nebude růst státního práva náležitě regulován, hrozí moderní společnosti tzv. „hypertrofie práva“, která představuje nebezpečí sešňerování života každého jednotlivce (či sociálních skupin), omezení jeho tvůrčího svobodného rozhodování, pro moderní otevřenou společnost znamená nebezpečí vzniku tvrdých mantinelů života, návrat k typu společnosti totalitní. Obranou proti této tendenci je bezesporu postupné překonávání protikladu „společnosti“ a „státu“ a vytváření nového homogenního „společenského systému“ založeného na efektivní spolupráci všech subjektů sociálního života při vzájemném respektování specifických rysů, vlastností a odlišností.³³

„Určitými normami se řídí každá společnost, život (chování) jednotlivců i skupin. Všechny normy, působící ve společnosti lze terminologicky označit za sociální normy.“³⁴ Tuto nezbytnost norem můžeme vyjádřit tak, že normy umožňují, aby jimi mohli lidé řídit své chování a jejich jednání motivují. Normy „jsou základem očekávání, že druzí lidé budou v obvyklých situacích jednat obvyklým způsobem.“³⁵ V nejširším slova smyslu lze tedy normy chápat jako principy nebo pravidla chování, ve kterých je obsažen nejvyšší mravní princip: „Je třeba dělat dobro a vystříhat se zla.“ Současně můžeme říci, že „každá právní norma je normou sociální, ale ne každá sociální norma je právní normou.“³⁶ Ve skutečnosti je totiž právo zvláštní formou sociálních norem. Můžeme tedy říci, že „právo je souhrn všech sociálních norem, které uvnitř sociálního útvaru vybaveného donucovací mocí buď jsou prosazovány svobodným uznáním nebo sankčními institucemi k tomu zřízenými.“³⁷

Můžeme je doložit i slovy Anzenbachera, který říká, že „Normy jsou sociální pravidla jednání. Právní normy působí sociálně (mimo jiné) tím, že jejich plnění lze vynutit, kdežto mravní normy žijí tím, že jsou převážně přijímány v sociálních útvarech. Platí, pokud jsou široce uznávány v motivačním horizontu individuálního svědomí lidí.“³⁸ „Bez minima sociálně přijímaných mravních norem, tj. bez jakéhokoli étosu, není možné, aby sociální útvar plnil svou úlohu sám v sobě i v sociálním celku.“³⁹

„V užším slova smyslu se pak normy týkají jednotlivých oblastí života. Jsou formulovány jako příkázání, zákazy, zákony a nařízení. Patří k nim především Desatero, ale také právní ustanovení a normy umožňující soužití ve společnosti. Jsou to aplikace všeobecných

³³ ŘEHÁKOVÁ, op. cit. 10.

³⁴ ŘEHÁKOVÁ, op.cit., 20.

³⁵ Srov. ŘEHÁKOVÁ, op.cit., 20.

³⁶ ŘEHÁKOVÁ, op. cit, 20.

³⁷ Srov. tamtéž 21.

³⁸ ANZENBACHER Arno [přeložil Karel Šprunk]: Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994, 105.

³⁹ ANZENBACHER, op.cit., 107.

principů, které ještě neříkají nic o tom, jak se má člověk podle těchto příkázání a zákazů zachovat v konkrétní situaci.“⁴⁰

„Konečně v nejužším slova smyslu jsou konkrétní normy jednání, které ve spojitosti s mravním úsudkem určují, jak se má člověk zachovat v konkrétní situaci.“⁴¹

Ve složitých sociálních systémech vystupuje do popředí požadavek tvorby mechanismů kontroly, která slouží k prověřování odchylného jednání od pevně stanoveného normativního vzorce. Kontrola musí brát v úvahu i to, že za určitých okolností je odchylné jednání plně zdůvodnitelné a oprávněné. Pro tento účel slouží v procesu evoluce společnosti (jsou jí vytvářeny) tzv. reflexní mechanismy jako prostředky řešení problémů.⁴²

„Etické normy se nedají libovolně vykládat. Jsou jednoznačné a platí bezpodmínečně. Dodržování těchto norem rozhoduje o tom, zda obstojíme před sebou samými, před druhými a před Bohem. Představují kategorický požadavek.“⁴³ Etické normy jsou formulovány jako příkazy, zákazy nebo jako podmínkové věty. Odráží se v nich životní moudrost mnoha generací. Vždy jsou založeny na hodnotách, které jsou pro člověka významné a smysluplné v různých životních oblastech. O mravní hodnoty je třeba usilovat ve svobodě a zodpovědnosti.⁴⁴ Etické normy člověka zavazují ve svědomí a je třeba se jimi bezpodmínečně řídit. Právní normy, které stanovují pravidla pro společný život ve společnosti, dávají etické dimenzi ještě dimenzi právní.⁴⁵

Katechismus katolické církve uvádí, že „příkázání dostávají svůj smysl v rámci smlouvy. Podle Písma mravní jednání člověka nabývá svého vlastního smyslu ve smlouvě a skrze ní“⁴⁶ „Smlouvu a dialog mezi Bohem a člověkem ještě dokládá skutečnost, že všechny příkazy jsou vyhlášeny v první osobě.“⁴⁷ Závaznost Desatera je v podstatě neměnná a zavazuje lid vždy a všude. Tento způsob zdá se být platným i ve vztazích mezi lidmi. Zákony (normy) jsou taktéž podávány jako smlouva. Smlouva o právech a povinnostech, tedy vlastně o dialogu mezi lidmi samotnými. Neboť bez přijetí norem jsou tyto bezzubé a neúčinné. Vždy na jedné straně je ten kdo pravidlo stanoví (ať již na podkladě zvyklostí,

⁴⁰ ŽIVOT Z VÍRY, op. cit., 68.

⁴¹ Srov. tamtéž 68.

⁴² ŘEHÁKOVÁ, op. cit., 41.

⁴³ ŽIVOT Z VÍRY, op. cit., 69.

⁴⁴ Srov. tamtéž 69.

⁴⁵ Srov. ŽIVOT Z VÍRY, op. cit., 70.

⁴⁶ Katolická církev: Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, 2061.

⁴⁷ KATECHISMUS, op. cit., 2062.

práva...) a ten, který ji má přijmout/odmítnou. Či-li dojde buď k uzavření smlouvy a nebo k odmítnutí smlouvy.

2.2.1 Sociální normy

„Sociální normy mají za úkol uspořádat život společnosti. Apelují na náš úsudek a na naši ochotu se jimi řídit. Kdo je přestoupí musí počítat s napomenutím nebo potrestáním“.⁴⁸ Lon L. Fuller se pokusil vytvořit vlastní teorii mezi vztahem práva a morálky a tuto teorii začíná rozlišením na morálku aspirace a morálku povinnosti. A k tomuto tématu pak uvádí, že morálka aspirace (povinnost svědomí) je na vrcholu lidských počínů. Je to morálka dobrého života, výtečnosti, nejplnějšího uplatnění schopností člověka. Můžeme ji také nazvat stejně jako Arno Anzenbacher povinností svědomí⁴⁹. Je to morálka, která se týká vnitřní stránky jednání jednotlivce, tedy jeho morality. Jako příklad si uveďme jednotlivce, který vnitřně přijal skutečnost, že ve společnosti ve které žije, se krást nesmí, je to pro něj tedy morálním pravidlem a měl by mít pak v sobě morální zábranu krást. Tedy princip morálky aspirace je spíše obecnou představou dokonalosti, ke které bychom měli směřovat.

Oproti uvedené morálce aspirace, je morálka povinnosti (právní povinnost) na opačném konci, dá se říci, že začíná na nejnižší úrovni. Můžeme říci, že je to morálka Starého zákona a Desatera. Stanoví totiž základní pravidla, bez nichž není uspořádání společnosti možné, nebo bez nichž uspořádaná společnost nemůže dosáhnout jistých cílů, ke kterým směřuje.⁵⁰ Morálka povinnosti se tedy týká vnější stránky jednání (dle Anzenbechra – morálka právních povinností⁵¹). Princip morálky povinnosti, oproti uvedené morálce aspirace, je tedy ve stanovení základních pravidel. Právo tedy nezavazuje kategoricky, ale požaduje vnější zákonnost (legalitu) jednání pod hrozbou trestu.⁵² Může uvést příklad jedince, který je sice seznámen s požadavkem společnosti, že krást se nesmí, ale on to pravidlo neakceptoval. V jeho případě pak musí nastoupit strach z trestu za překročení pravidel (smlouvy), aby tato pravidla (smlouvu) dodržoval.

Lze se tedy ztotožnit s myšlenkou, že „vinu a trest nelze z právního a etického pohledu vnímat shodně. Vinou v morálním smyslu bude nesoulad jednání člověka s jeho svědomím, v právním pak porušením právní normy (široce: spáchání nezákonnosti).

⁴⁸ ŽIVOT Z VÍRY, op. cit., 68.

⁴⁹ Srov. ANZENBACHER, op. cit., 260.

⁵⁰ Srov. FULLER, op. cit., 11–13.

⁵¹ ANZENBACHER, op. cit., 260.

⁵² ANZENBACHER, op. cit., 260.

Obdobně tomu bude s následkem špatného jednání: právo přesně stanoví typy trestů a podmínky pro jejich ukládání, a to bez jakéhokoliv morálního opodstatnění každému člověku z vnějšku, etický trest je následkem neprávím, nezměřitelným, vnitřním.⁵³

2.2.2 Pozitivní normy (právní - zákonné normy)

„Pozitivní zákon neboli soubor zákonů platných v dané společenské skupině – jsou to jednak zákony zvykové, jež prostě vplynuly ze spontánního chování, jednak zákony stanovené zákonodárnou mocí – se týká práv a povinností, které vyplývají z prvního principu pouze nahodile, na základě pravidel jednání, která závisejí na rozumu a vůli člověka: rozum a vůle stanoví zákony nebo vytvářejí obyčeje určité společnosti, a tak samy rozhodují, že v dané skupině budou určité věci dobré a dovolené, jiné věci naopak špatné a nedovolené.“⁵⁴

Z hlediska právního je důležité jaká je „společenská nebezpečnost“ činu lidského jednání. Přičemž společenskou nebezpečnost chápeme jako porušení jistých pravidel, které již není, dle názoru zákonodárce, věcí soukromou. Ohrožuje tedy zájmy společnosti do takové míry, že se „dotýkají soužití občanů ve státě či charakteru státu vůbec a že útočí na smysl a podstatu státní existence. Stát tedy z důvodu své obrany a „společensky uznané“ bezpečnosti svých obyvatel vytváří trestní právo a orgány, jež zajišťují jeho provádění.“⁵⁵

„Právní normy (zákony) se liší od mravních norem mimo jiné tím, že jejich účinnost je garantována státní mocí. Děje se to tak, že státní moc (např. v trestním právu) jejich dodržování spojuje s určitými sankcemi (tresty), nebo tak, že (např. v ústavním právu) činí dodržování norem podmínkou platnosti řízení. Pozitivní právo pokládáme za spravedlivé právo tehdy, jde-li o právně stanovený étos, tzn. jsou-li jeho základní normy sociálně přijímány a platí též mravně.“⁵⁶

„Legalita a spravedlnost mají jednu blízkou příbuznost, která spočívá ve vlastnosti, kterou společně sdílejí, totiž že působí prostřednictvím známého pravidla. Vnitřní morálka práva vyžaduje, aby existovala pravidla, aby byla známá a aby je v praxi dodržovali ti, kdo jsou pověřeni jejich uplatňováním.“⁵⁷

⁵³ BLAŽEK, op. cit., 66.

⁵⁴ MARITAIN, op. cit., 90.

⁵⁵ BLAŽEK, op. cit., 70.

⁵⁶ ANZENBACHER, op. cit., 111.

⁵⁷ FULLER, op. cit., 146.

Dalším z požadavků legality je požadavek na jasnost zákona, neboť „tím nejlepším způsobem, jak dosáhnout jasnosti, je využít a do zákona vtělit kritéria zdravého rozumu, jež vzešla z běžného života, který se žije mimo budovy zákonodárných orgánů.“⁵⁸ „Je zřejmé, že nejasné a nejednotné zákonodárství může učinit legalitu nedosažitelnou, anebo přinejmenším nedosažitelnou bez neoprávněné revize, která sama legalitu narušuje.“⁵⁹

2.3 Spravedlnost

Jedním ze základních pojmů pro dobré uspořádání lidských vztahů je spravedlnost. Ta funguje jako regulativní idea pro uspořádání společnosti a zejména pro právo. Podle Aristotela⁶⁰ je to jedna z nejdůležitějších ctností, protože se vztahuje ke druhému a „nazývá se také dobro pro druhé“.

V oblastech různých vztahů – osobních, pracovních, právních – kde by měla vládnout spravedlnost, ji lze charakterizovat jako rovné zacházení se všemi (tedy spravedlnost jako rovnost před zákonem), přiměřené tresty i odměny, spravedlivé rozdělování požitků i břemen nebo rozhodování stejných případů stejně. Spravedlnost patří mezi základní nároky na lidské jednání i na vztahy ve společnosti. Neurčitý, ale zřetelný a výrazný pocit křivdy (tedy nedostatku spravedlnosti) dávají najevo už docela malé děti. Spravedlností se řídí soudy a rozhodování již od dob archaických společností.

Každý z nás má určitou představu o pojmu spravedlnosti, ale pojem jako takový nemá uspokojivou definici, která by obsáhla celý pojem mající více významů. Je možné tedy pouze konstatovat, že spravedlnost je téměř vždy spojována s rovností.⁶¹ „Často se nerozlišuje mezi spravedlností ve smyslu právním, mravním, historickém a sociálním. Pojem rovnosti ve smyslu spravedlnosti se prolíná všemi teoriemi a má přirozeně více významů. Známe spravedlnost v právním, sociálním, historickém a mravním (etickém) smyslu. Spravedlnost je vnímána jako rovnost, ale i takovéto vnímání spravedlnosti má své meze, nebo např. spravedlnost v právu už ze své podstaty může být sociálně nespravedlivá.“⁶²

„Aristotelova koncepce spravedlnosti je založena na spravedlnosti (rovnosti) distributivní a diortotické.

⁵⁸ FULLER, op. cit., 64.

⁵⁹ FULLER, op. cit., 63.

⁶⁰ Srov. ARISTOTELES: Etika Nikomachova. Praha: Kosmas, 1996, 1134b5.

⁶¹ Srov. GRINC Jaroslav: Právo pro politology. Praha: Grada, 2010, 63.

⁶² GRINC, op. cit., 63.

Distributivní spravedlnost vyžaduje rozdělování pro všechny stejně a podle jednoho měřítka, přičemž akcent je položen na rozdělování podle jednoho měřítka. Není nespravedlivé, pokud při rozdělování za těchto podmínek jeden dostane víc a jeden méně, ale rozhodně by bylo nespravedlivé, kdyby bylo rozdělováno podle různých měřítek, neboť pak by při rozdělování nutně docházelo k privilegování jedněch a k diskriminování druhých.⁶³ V širším slova smyslu je spravedlnost komutativní (směnná) a z hlediska právního postupu má řídit rozsuzování sporů mezi dvěma stranami.⁶⁴

Diortotická (korektivní, vyrovnávací) spravedlnost podle Aristotela v zásadě spočívá v tom, že ten, kdo bezprávně poruší pokojný stav ve vztahu k jinému, má jej obnovit (např. povinnost nahradit škodu). V listě Římanům⁶⁵ se uvádí: „Dávejte každému, co jste povinni: daň, komu daň; clo, komu clo; úctu, komu úctu; čest, komu čest.“

Klasická definice spravedlnosti vycházející z učení Platóna, Aristotela a dalších významných filozofů je vyjádřena slovy „každému, co mu patří“ (suum cuique). Z Aristotelova učení je také známý výrok „častý výskyt nespravedlnosti ujasňuje význam spravedlnosti“ s dodatkem „je nespravedlivé zacházet s nestejnými věcmi stejně“. Tuto spravedlnost nazývá Viktor Knapp procesní spravedlností a znamená požadavek „rozhodovat ve stejných případech stejně a v nestejných odlišně“.⁶⁶

Římský právník Ulpianus⁶⁷ vymezuje spravedlnost trojím požadavkem: „Poctivě žít, nikomu neškodit, každému dávat, co mu patří.“

Jakkoli je však spravedlnost pro každé společenství a každou společnost nesmírně důležitá, sama o sobě nestačí. Předně se představa spravedlnosti opírá o jistou základní důvěru mezi lidmi, kterou římský právní teoretik Cicero popisuje jako důvěru, tj. stálost a pravdivost řečeného a dohodnutého (...) co se řekne, má se také stát.⁶⁸ Aby tato důvěra nemohla být vykládána různými lidmi odlišně, bylo nutné dohodnutá pravidla zaznamenat v písemné formě, kodifikovat jaké jednání již není správné a ustanovit tak právo.

⁶³ GRINC, op. cit., 63–64.

⁶⁴ Srov. SOKOL, op. cit., 234.

⁶⁵ Ř 13,7

⁶⁶ KNAPP Viktor: Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995, 87.

⁶⁷ Ulpianus Domitius (*asi 170–†228), jeden z nejvýznamnějších římských právníků. Pro svou přisnost zavražděn pretoriány.

⁶⁸ Srov.: CICERO Marcus Tullius: O Povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi, Praha, Melantrich, 1940.

3 Autorita

„Stát se nachází na vrcholku pyramidy všech dílčích struktur autority, které by se v demokratické společnosti měly vytvářet od základu k vrcholu. A stát má nejvyšší moc kontroly. Tuto nejvyšší autoritu má však stát od politické společnosti, tj. od lidu. Stát nemá přirozené právo na nejvyšší moc sám od sebe.“⁶⁹ Můžeme tedy říci, že nejvyšší autorita státu není suverenitou, neboť, jak uvádí Maritain, suverénní je jedině Bůh. „Moderní stát jako politická instituce by měl při svém fungování používat především moci práva a nikoli pouhého násilí. (Nezbytnou podmínkou tohoto záměru je kvalitní právo spolu s lidmi, kteří aplikují právní normy v reálném životě – neúplatní soudci, státní zastupitelé, příslušníci policie, volení zástupci lidu)“⁷⁰

Vůdčími principy politického společenství a politické autority jsou tedy důstojnost člověka jako základní princip a obecné blaho jako cílový princip. K tomu přistupují princip solidarity (lidé jsou vázáni na společnost a společnost je vázána blahem člověka) a subsidiarity, jako princip společenského řádu. Princip subsidiarity pak vychází z toho, že jednotlivci se starají o vlastní cíle a až ve chvíli, kdy již nemají jinou možnost obrací se o pomoc k nadřazeným instancím. Stále ale zůstává v platnosti, že tyto nadřazené instance nesmějí přebírat na sebe to, co mohou jednotlivci, menší skupiny či společenství udělat sami vlastními silami. Princip subsidiarity vede k svépomoci.

3.1 Uplatňování autority

Jelikož občané si uvědomují, že nemají schopnost zařídit si lidský život tak, aby měl vše, co k němu potřebují, sdružují se do širšího společenství, jehož cílem je uskutečňovat obecné blaho. S obecným blahem a s výkonem vládní moci je spojena sociální spravedlnost. Tu zajišťuje společnost, když vytváří podmínky, které umožňují sdružením i jednotlivcům dosahovat toho, nač mají právo podle své přirozenosti a svého povolání.⁷¹

Vzhledem ke skutečnosti, že ve společnosti více lidí existuje i mnoho různých názorů, je zapotřebí takto vzniklé společenství usměrňovat, aby úsilí všech občanů pro dosažení obecného blaha směřovalo správným směrem, a k tomuto má pomoci stanovená autorita. Autorita poté využívá k dosažení obecného blaha mravní sílu, kterou opírá o svobodu a vědomí občanů, jež mají přijmout za své povinnosti a úkoly na ně kladené. Z uvedeného

⁶⁹ MARITAIN, op.cit., 25.

⁷⁰ ŘEHÁKOVÁ, Věra: Sociologie práva. Ostrava: Vysoká škola báňská -Technická univerzita, 2003, 35.

⁷¹ Srov.: Katechismus Katolické církve, paragraf 1928.

je možné vydedukovat, že stát a veřejná moc mají základ v lidské přirozenosti, a proto patří k Bohem stanovenému řádu, i když určení způsobu vlády a výběr vedoucích činitelů je ponechán svobodné volbě občanů.⁷² Autorita ve výkonu své politické moci ve společenství musí vždy provádět vše v mezích mravního řádu a s vidinou obecného blaha na jedné straně a na straně druhé musí mít právní rámec, který je buď již řádně ustanoven anebo se ustanoví. V této situaci jsou občané ve svědomí vázáni k poslušnosti.⁷³

V Kompendiu sociální nauky církve najdeme tuto definici politické autority: „Politická autorita musí zabezpečovat spořádaný a spravedlivý život společnosti, aniž by se přitom stavěla na místo svobodné aktivity jednotlivců a skupiny.“⁷⁴ Čímž se vlastně potvrzuje, že politická autorita má vždy svou svěřenou moc provádět v mezích mravního řádu, tedy k dosahování společného dobra a současně za použití platného řádu, který je či bude řádně ustanoven. Současně můžeme říci i to, že každý občan má spolupracovat s ostatními spoluobčany tak, aby všichni ve státě dosáhli příznivých výsledků, a těch dosáhnou za použití pozitivního právního řádu, který jim pomůže rozdělit účinně veřejnou moc a zároveň zabezpečit nezávislou ochranu občanských práv.

„Stát je pouze orgán zmocněný k užívání moci a donucování a složený z expertů a specialistů na veřejný řád a veřejné blaho – je to nástroj ve službách člověka. (...) Stát je pro člověka.“⁷⁵ Můžeme tedy říci, že stát je považován za část či nástroj politické společnosti a je jí podřízen. Tuto teorii Maritain nazývá teorií „instrumentální“.

Další teorií, kterou popisuje Maritain, nazývá „absolutistickou“, v níž je pak stát subjektem práva, tj. morální osobou, a tedy celkem. Má tedy nejvyšší moc na základě svého vlastního přirozeného a nezczitelného práva a pro svůj vlastní zájem. Tento stát pak tíhne k byrokratické samovládě. Chce se pak pokládat nikoliv za prostředek, ale za cíl.⁷⁶

„Stát je částí a výkonným orgánem politické společnosti. Proto nemá ani nejvyšší nezávislost ve vztahu k celku, ani moc nad celkem, ani sobě vlastní právo na takovou nezávislost a na takovou moc. Jeho moc a jeho nezávislost jsou nejvyšší pouze ve vztahu k ostatním částem politické společnosti podřízeným jeho zákonům a jeho správě.“⁷⁷ Toto právo má stát od politické společnosti na základě ústavy jakožto základní struktury, kterou

⁷² Srov. DRUHÝ VATIKÁNSKÝ SNĚM: Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Řím, Křesťanská akademie, 1983, 74–75.

⁷³ Srov. Ř 13,5

⁷⁴ PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR, op. cit. 252.

⁷⁵ MARITAIN, op. cit., 15.

⁷⁶ Srov. MARITAIN, op. cit., 16.

⁷⁷ MARITAIN, op. cit., 41.

si politická společnost dala a opět tento výkon podléhá kontrole politické společnosti. „Stát tedy není a nikdy nebyl autenticky suverénní.“⁷⁸

„Autorita a moc jsou dvě různé věci. Moc je síla, již lze druhého přinutit k poslušnosti. Autorita je právo řídit a přikazovat, být druhým slyšen nebo poslouchán. Autorita vyžaduje moc. Moc bez autority je tyranie. Autorita tedy znamená právo.“⁷⁹ Autorita, tj. právo řídit a přikazovat, pochází z lidu. Autorita pochází z vůle neboli souhlasu (konsensu) lidu a z jeho základního práva vládnout sám sobě – jakoby z kanálu jímž přirozenost uvádí politickou společnost do stavu bytí a jednání.

Stát má tedy na svém území určitou moc, kterou využívá ke spravování veřejných záležitostí. Jelikož moc ve státě musí být nějakým způsobem organizována, začal stát svou výkonnou moc delegovat na nižší organizační jednotky, kterými jsou různé instituce, například orgány veřejné správy. Z pohledu státu pak veřejnou správou rozumíme činnost, která se koná ve veřejném zájmu⁸⁰, a vykonávají ji ustanovené instituce. Činnost je vykonávána za účelem dosahování cílů veřejného zájmu, v souladu s právním řádem a je kontrolována a regulována. Nositelem veřejné správy je především stát, který ji může delegovat. Deleguje ji na instituce veřejné správy, ale těmto institucím není svěřeno právo tvořit zákony, soudit ani vládnout. Veřejnou správu lze potom dále dělit na státní správu (vláda, ministerstva), územní samosprávu (kraje, obce) a na činnosti vykonávané orgány, na něž byla správa přenesena (nadace, fondy).

Pro orgány veřejné správy ale obecně platí, že jsou ve své činnosti vázány celým právním řádem, tzn. všemi právními předpisy, které jsou součástí právního řádu. Orgány veřejné správy jakož i právnické a fyzické osoby jsou vázány veškerými právními normami, tedy celým právním řádem. Soudy jsou naproti tomu vázány ve své činnosti pouze ústavními zákony, zákony a mezinárodními smlouvami.

Lid sice uděluje vládcům jejich autoritu, ale neztrácí své základní právo vládnout si sám, ale současně zástupci lidu nejsou pouhé nástroje, ale vládcové, kteří mají skutečnou autoritu neboli právo přikazovat. Stále ale platí rozlišení mezi držením práva a užitím práva. Užití práva lidu vládnout sám sobě působí, že vládcí zvolení lidem mají autoritu na

⁷⁸ MARITAIN, op. cit., 41.

⁷⁹ MARITAIN, op. cit., 113.

⁸⁰ Veřejný zájem – (angl. public interest) je celoskupinový zájem, tj. takový zájem, který přesahuje zájem jednotlivce či pouhé frakce. Veřejný zájem se chápe jako protiklad zájmů soukromých, od nichž se liší tím, že okruh osob, jimž tento zájem svědčí, je vždy neurčitý: může přitom jít o zájem celospolečenský (zájem na čistotě ovzduší), lokální (zájem na vybudování železniční trati do místa, které dosud bylo bez železničního spojení) nebo skupinový (zájmy amatérských rybářů, sportovců, seniorů apod.).

dobu své funkce a podle rozsahu a stupně své kompetence. Užití práva lidu vládnout sám sobě tedy ve stejné míře omezuje ne samo toto právo, ale další jeho užívání (jinými slovy „moc“ lidu), protože právo lidu vládnout sám sobě nemůže být fakticky vykonáváno, tedy až na určité výjimky do nichž můžeme započítat například velmi malé skupiny lidí či možnost referenda.

Zástupci pak v tomto případě mají zástupnou autoritu a mají stejně jako lid, právo skutečně přikazovat a být posloucháni. Stále ale platí, že jsou odpovědní lidu a že jejich činnost musí být kontrolována lidem.⁸¹

Rozhodování se děje na podkladech jakési minimální spravedlnosti, jako rovnosti osob a zakazuje se ohlížet na společenské postavení, bohatství nebo moc jednotlivců a přikazuje, že všichni jsou si rovni.⁸²

„Vývojový pohled na právo a právní instituty (silně antropologizující pohled) znamená, velmi zjednodušeně řečeno, schopnost právních norem, coby výrazu lidského ducha (produktivity duševna) projevit se v každém čase u každého národa.“⁸³

3.2 Moc ve státě

Moc je vše, co ve svém okolí působí nějaký účinek, ale takto pojatý význam moci je velmi obecný a široký. Pokud upřesníme ještě věcnou náplň a doplníme, že moc spojujeme s určitým prostorem lidského jednání nebo s jednáním samotným, pak můžeme říci, že moc je prostředek komunikace, který v rámci společnosti umožňuje předávání rozhodnutí.⁸⁴ Jan Sokol ve své knize *Moc, peníze a právo* používá k specifikaci moci slova Maxe Webra a uvádí, že moc je „možnost prosadit svoji vůli, a to i proti vůli jiných“.⁸⁵

„Moc politická je mnohem rozmanitější, proniká a působí snad ve všech oblastech sociálního života, má mnoho organizujících podob. Moc státní je naproti tomu přesně vymezena a ohraničena v sociálním systému, je representována svými stabilními formami a nelze ji přizpůsobit okamžitým snahám a požadavkům občanů. Je do jisté míry a v jistém smyslu (či souvislostech) stabilizujícím a konzervativním prvkem ve společnosti. Obsah pojmu ‚Státní moc‘ je užší než obsah pojmu ‚politická moc‘. Na určitém území je však

⁸¹ Srov. MARITAIN, op. cit., 122.

⁸² GRINC, op. cit., 61.

⁸³ ŘEHÁKOVÁ, op. cit. 26.

⁸⁴ Srov. ŘEHÁKOVÁ, op. cit. 34.

⁸⁵ Srov. SOKOL, op. cit. 20.

státní moc suverénní, má především regulativní povahu. Působí jako poslední instance schopná zcela na obyvatelstvu vynutit chování požadované právním řádem.“⁸⁶

Je zapotřebí, aby ve státě byla úplně oddělena moc zákonodárná od moci výkonné. Spojením moci zákonodárné a moci výkonné by došlo k potlačení svobody, protože by docházelo k vydávání zákonů, které budou tyranské. Svoboda ve státě nebude ani v případě, že moc soudní nebude oddělena od moci zákonodárné a výkonné. Jelikož pak by soudce byl zároveň i zákonodárcem. Pak by moc nad životem a svobodou občanů byla na libovůli soudce a on by měl moc utlačitele.⁸⁷

Ve spojení s mocí vyvstávají i další termíny. Mezi ně můžeme zahrnout termín „autorita“ a „panství“, které mají úzký vnitřní vztah. Webrova „teorie panství“ a z ní odvozená „teorie autority“ má bezprostřední vztah k působení práva ve společnosti. Max Webr zavedl tři druhy panství, kterými jsou panství „charismatické“, „dědičné“, „institucionální“. Přičemž panství charismatické se považuje za nejstarší a spočívá ve vládě energetického a schopného vůdce. Většinou jeho vláda závisí na jeho osobě a často se po jeho smrti panství i rozpadne. Vůdce by si musel vytvořit nástupce a přirozeně majetek (panství) předávat jako dědictví svému nástupci. Ale je zde riziko, že se nezajistí schopný nástupce a příbuzenstvo se vzbouří a dojde k násilným sporům a tak vznikl poslední typ panství - institucionální, kde pravidlo neurčuje osobu vládce, ale pouze postup, který povede k jeho vybrání. Většinou jen na určité předem stanovené období.⁸⁸

Panství tedy není myslitelné bez donucovací moci a může existovat zcela nezávisle na autoritě. „Vzájemně se však tyto dva fenomény (panství a autorita) nevylučují.“⁸⁹

⁸⁶ ŘEHÁKOVÁ, op. cit. 35.

⁸⁷ Srov. BLAŽEK, op. cit., 18.

⁸⁸ Srov. SOKOL, op. cit. 43.

⁸⁹ ŘEHÁKOVÁ, op. cit. 69.

4 Trest

Pavel Blažek v knize *Správní trestání v kontextu demokratického státu* uvádí, že „vina a trest z morálního hlediska nemají žádná jednoznačná kritéria či definice, do nichž bychom je mohli s nárokem alespoň na minimální přesnost vtěsnat, což neplyne z ničeho jiného než z faktu, že lidé jsou eticky různí a jejich vnitřní hlas (pocit viny) reaguje na vnější podněty nevyzpytatelně, z vnějšku nepoměřitelně a nevynutitelně. I to je velký rozdíl mezi morálním chápáním viny a trestu a posuzováním těchto právně.“⁹⁰

Můžeme tedy zvažovat, zda je vůbec možné vyřešit otázku o možnosti nalézt shodné rysy mezi vinou a trestem v etickém a právním smyslu. Jelikož v demokratickém státě je svěřena zákonodárná moc do rukou poslanců, kteří ale mají taktéž vlastní individuální svědomí, a tak se při tvorbě zákonů mohou maximálně shodnout na jakémisi průsečíku množiny svých svědomí, které se za podmínky, že poslanci mají dobrou vůli, stane obsahem jimi vytvořených zákonů. Morálnost či amorálnost právních norem pak posoudí jen jednotliví občané, kteří pravidla v nichž obsažená ohodnotí dle svého svědomí (morálky).⁹¹

Právo a morálku odlišuje i to, že „stát (normotvůrce), nemaje charakter lidské bytosti, nemůže mít podstatnou složku mravnosti – svědomí, a již proto nemůže, a to ani vůči sobě samému, vytvářet jakékoli ‚morální‘ zákony. Z téže příčiny stát nemá proto právo (ani možnost) posuzovat morálně jednání kohokoliv, tím méně může hovořit o jeho právu trestat, jež mu z etického hlediska v žádném případě nepřísluší. Zdůrazněme dále, že tuto moc nemá ani žádné společenství lidí.“⁹² Uvedené řádky, ale nepopírají možnost, že existuje spousta právních norem, které se shodují s morálním přesvědčením absolutní většiny občanů státu a pak je tedy možné z kvantitativního hlediska konstatovat, že se právo s mravností kryje, což je konec konců náplní pojmu legitimita.⁹³

Trest nebo také sankce je uvalení nějakého omezení, újmy, ztráty nebo bolesti, jímž oprávněná osoba vymáhá dodržování mravních, společenských nebo právních pravidel daného společenství. Smyslem trestu může být náprava, odstrašení, ochrana společnosti

⁹⁰ BLAŽEK Pavel: *Správní trestání v kontextu demokratického státu*. Brno: Masarykova univerzita, 1996, 66.

⁹¹ Srov. BLAŽEK, op. cit., 66.

⁹² BLAŽEK, op. cit., 66.

⁹³ Srov. BLAŽEK, op. cit. 67.

nebo obnovení narušeného řádu. Tresty se užívají v právu, ve výchově, v náboženství a ve sportu.

Trestem společenství vymáhá dodržování svých norem. Tím jednak hodnotí a potvrzuje jejich závažnost a zároveň uznává trestaného jako přičetnou osobu, odpovědnou za své jednání. Trest může plnit čtyři základní funkce:

1. přispět k nápravě odsouzeného (výchovná funkce);
2. odstrašení a prevence od podobného jednání (preventivní funkce);
3. chránit společnost před pachatelem (ochranná funkce – např. vězení);
4. obnovit řád, který byl přečinem narušen (restaurativní funkce).⁹⁴

Právní trest je často přirovnáván k pomstě. Od pomsty se však trest liší tím, že se neukládá za utrpenou újmu, nýbrž za porušení pravidel, že jej ukládá a vykonává autorita (případně společnost) a nikoli poškozený sám a že je co do rozsahu omezen.

Spontánní a přirozená pomsta sice nemá nic společného s právem, ale byl, nebo možná i ještě je, svým způsobem, nástroje k omezení zabíjení. Přesto i v tomto způsobu „vyrovnávání účtů“ se společnost snažila nastavit nějaká omezení, aby nedocházelo k jakési „řetězové reakci“, kdy někdo z příbuzných mrtvého zabije vraha a vrahovi příbuzní naopak zabijí někoho dalšího z rodiny zabitého a tak to pokračuje dále a dále. Vývojem se pak jako předcházení řetězové reakce objevilo např. nabídnutí oběti, jako satisfakce za zabití jiného člověka až po vyjednavče, který ještě nemá žádnou oporu v donucovacích prostředcích.⁹⁵ Dalším vývojem společnosti se začíná vytvářet institut rozhodčího či soudce. Tímto přístupem začíná společenská autorita, která dříve působila jen na odklad pomsty a chránila život pachatele, v osobě soudce posoudit a rozhodnout spor jako takový. Soudce již vyslovuje rozsudek, který již platí a nediskutuje se o něm. Jedná se vlastně o ochranu vraha do té doby, než se spor spravedlivě rozhodne. Potrestáním vraha již nedochází k násilí, ale k vykonání trestu. „Trest bychom tedy mohli vymezit také tak, že je to dovolené, legitimní násilí, po němž následuje pomsta.(...) Podobně jako pomsta musí totiž právo často používat donucení a násilí, od pomsty se však zásadně liší tím, že trestá na základě výroku společenské autority, třetí nezúčastněné osoby, nikoli z pocitu či přesvědčení samotného mstitele.“⁹⁶

⁹⁴ Srov. SOKOL, op. cit., 253.

⁹⁵ Srov. SOKOL, op. cit., 156–157.

⁹⁶ SOKOL, op. cit., 157.

Trest však neslouží pouze k ochraně veřejného pořádku a k zajištění bezpečnosti osob, ale zároveň představuje prostředek k nápravě provinilce. Tato náprava má rovněž mravní hodnotu odčinění, když provinilý člověk svůj trest dobrovolně přijímá. Stát má tedy dvojitý úkol: potlačovat chování, které by poškozovalo práva člověka a základní pravidla občanského soužití a prostřednictvím systému trestů napravovat nepořádek způsobený škodlivým jednáním.⁹⁷

Lze tedy konstatovat, že kvůli ochraně společného dobra má právoplatná autorita nejen právo, ale i povinnost ukládat tresty. Ty potom mají být přiměřené závažnosti provinění, uložené na základě přesného zjištění pravdy a při plném respektu práva na důstojnost lidské osoby.

Arno Anzenbacher⁹⁸ si klade otázku, jak je tomu s hříchem v případě člověka nevěřícího v Boha. Zda-li je možné, že hřích vzniká i tam, kde u provinilého jednání chybí jakýkoli úmysl obrátit se proti Bohu tím, že člověk tohoto Boha výslovně nebo i jen fakticky neuznává. Zda-li je ateista vůbec schopen takového prohřešení se proti Bohu nebo je v trestaný čin pouze vnitrosvětskou vinou. Na tyto otázky odpovídá s odvoláním na teologii, která přes veškeré námitky důrazně trvá na tom, že každá skutečná vina je rovněž vinou před Bohem, nezávisle na tom, zda někdo svůj čin s Bohem spojuje nebo nespojuje. Vina člověka má podle něj de facto vždy teologický rozměr, ať o tom ví nebo neví, ať to uznává nebo neuznává. Jako zdůvodnění tohoto přístupu se dnes často uplatňuje souvislost mezi požadavkem Božím a požadavkem svědomí. V požadavcích svědomí, dokonce mylného svědomí, je implicitně vždy spoluobsažena i Boží výzva. Kdo se tedy rozhodne proti výroku svědomí, staví se tím zároveň proti Bohu a před ním se proviňuje. Další důvod tohoto hodnocení je možné vidět v jednání člověka, který se vědomě či nevědomě, chtíce či nechtíce vždy ve svém konání ocitá před Bohem. Spojení Boha s člověkem je podle křesťanského názoru tak silné, že prohřešení proti bližnímu nebo proti vlastním osobním možnostem zasahuje vždy i samotného Boha.

Účel všech sankcí obecně spočívá v přinucení těch, kteří se svým jednáním odchylují od určitých norem, pravidel či vzorců chování, znovu k jednání souhlasnému. To platí samozřejmě i pro sankce při nedodržování norem.

⁹⁷ Srov. PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRÁVEDLNOST A MÍR: op.cit.,256–258.

⁹⁸ ANZENBACHER, A. [přeložil Karel Šprunk]: Úvod do etiky. Praha: Academia, 2001.

Jako základní podoby sankce jsou akceptovány: trest a odměna. Sankce dělíme na negativní a pozitivní. Negativní – verbální, fyzické, sociální a hospodářské a pozitivní a pozitivní sankce jsou uplatňovány, když jednání je vůči normě konformní (souhlasné).

Společnost sama sebe (všechny subjekty: jak instituce, tak jednotlivce) resp. své jednání reguluje různými způsoby. Ty lze na základě samotných dílčích zásad regulace rozlišit na způsoby institucionální a neinstitutcionální. Do první skupiny patří právní způsob regulace. Společnost vytváří speciální instituce, organizace, státní orgány⁹⁹, jejichž prostřednictvím jsou poté vytvářeny další normy jednání. Tyto další normy jsou jimi ovlivňovány, jejich plnění kontrolováno a případné nedodržování sankcionováno. Podstatu vymezení institucionálních a neinstitutcionálních způsobů regulace lze hledat v odpovědi na otázku: „V jakém smyslu a proč je právní norma závazná pro člověka?“ Jedná-li se o výsledek pevně stanoveného rozsahu činnosti strukturovaných organizací (státních orgánů), jsou jimi vytvářena oficiální pravidla a normy taktéž v tomto duchu konzistentní po formální i obsahové stránce.

„Státní moc zahrnuje suverénní moc panovníka, moc výkonnou a soudní; skutečným suverénem může být jen obecná spojená vůle všech. Všichni občané jsou svobodní, sobě rovní a svéprávní, neboť nejsou v rukou někoho jiného.“¹⁰⁰

K tomuto zpravidla nedochází ve způsobu regulace neinstitutcionální. Morální normy jako normy neinstitutcionální se vytváří oproti výše uvedenému nesystematicky, nebo se nekriticky předpokládá, že prostě a jednoduše jsou. Dochází k jednotě subjektu a objektu normy, kdy společnost normy nejen tvoří (nebo uznává) a sankcionuje, ale také je i sama plní bez zprostředkovatelské role „instituce“ ve smyslu uvedeném shora.

„Způsobil-li někdo bezpráví, má býti proti němu (nebo osobám, které jsou k němu ve zvláštním poměru) použito donucovacího aktu, trestu nebo civilní exekuce.“¹⁰¹ Touto právní větou Hans Kelsen vymezuje sankci, coby projev práva jako donucovacího řádu. Tento donucovací akt bývá normou předepsán jako následek chování, které je s normou v rozporu. Pochopitelně, vyjdeme-li z práva jako institucionálního normativního systému, lze se (musí se) při donucení opřít o stát, jím zřízené instituce coby normotvůrce, subjektu zabezpečování právních norem. Specifické na právní normě není to, že je závazná (každá norma, pravidlo předpokládá svým specifickým způsobem svoji závaznost), ale to, že je

⁹⁹ Např. v České republice je to Parlament, Senát, soudy, Policie České republiky...

¹⁰⁰ SOKOL, op. cit., 221.

¹⁰¹ KELSEN Hans [přeložil Zdeněk Kryštůfek]: Všeobecná teorie norem. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 37.

spjata se státním uznáním (státní autoritou), přičemž norma je uznána nebo přímo vytvořena státem, reprezentovaným svými příslušnými orgány, nebo stát alespoň zmocňuje k této činnosti orgány jiné, nestátní.

Morální normy sice též obsahují sankce, ty však na rozdíl od právních norem postrádají charakter donucovacích aktů, tedy nejsou vykonatelné fyzickým donucením. Sankce morálky mají povahu společenského odsouzení, zapuzení apod., tedy je to opět reakce společnosti na jednání opačné oproti morálnímu pravidlu, příkazu. Tyto sankce mají rovněž hlavně nátlakový avšak (ve vztahu k ostatním členům společnosti i preventivní) charakter. Na druhé straně pojem sankce v morálce je možné použít i pokud jednání není v rozporu s morální normou. V tomto smyslu bude mít sankce v podobě např. pochvaly satisfakční charakter a bude vnímána pozitivně.

Jestliže přesto, že právní norma je závazná a opírá se o autoritu státu, dojde k jednání, které je jednáním porušujícím povinnost obsaženou v právní normě, nastává situace, kdy na tuto skutečnost reaguje „společnost“ prostřednictvím právních sankcí, také většinou obsažených v právní normě. „Vynutitelnost“ spočívá ve vynucení splnění právní povinnosti a to orgány státní moci. Hovoříme zde o institutu státního donucení, o trestu.

4.1.1 Nutnost existence trestu

Člověk žije ve společenství s jinými lidmi. Tímto je dán předpoklad existence určitých vztahů, které jsou regulovány sociálními (společenskými) normami. Společnost jako taková vytváří normy za pochodu a nelze očekávat, že by tak nečinila, protože by to bylo proti přirozenosti člověka. Existence ve společenství s ostatními lidmi je pro člověka nezbytná kvůli přežití a reprodukci. Prostě člověk, respektive společnost, vytvářet systémy společenských pravidel musí.

Právo jako normativní systém je pro společnost zcela nepostradatelné pro svoji jedinečnost v rámci státu a z toho vyplývající vlastnosti. Univerzalita tohoto systému pomáhá integrovat společnost, udržuje či naopak modifikuje hodnoty společnosti a hlavní měrou přispívá též k řešení konfliktů. Tím ovšem není řečeno, že by právo bylo důležitější než morálka. Nicméně morální normy nedisponují vynutitelností tak, jako normy právní, a proto je trest chápán především jako vynutitelný skutek realizovaný na základě právní normy.

Morálka a právo se shodují ve společném poslání. Tím je regulace jednání člověka, byť rozdílným způsobem. Pro člověka jsou morálka resp. morální normy těmi prvotními,

vnitřními pravidly jeho jednání. Každý má možnost si tato pravidla částečně upravovat, může je rozšiřovat i minimalizovat, ale měl by v této činnosti být opatrný na to, aby se jeho tímto vzniklé nároky na sebe sama nedostaly do rozporu s jednáním ostatních lidí. Jejich nezadatelná práva chrání právní normy. Ty nedávají člověku na výběr. Jeho jednání je právní normou regulováno z vnějšku, bez ohledu na jeho vůli. Není zde nikdy a nikým vyžadován jeho vnitřní souhlas s právní normou, prostě se musí právní normě pořídit. Odpor proti ní je vynucován autoritou státu pomocí trestu. Ten se stává nezbytným prostředkem pro jedince, kteří nejsou schopni nebo ochotni dodržovat zákonná ustanovení právního systému, natož zpravidla nepsané morální normy.

Princip precedentu a jeho důsledné dodržování, může být do jisté míry preventivní. Členové společnosti svou účastí na procesu získávají sami obecnější pravidla pro své jednání. Oproti tomu veřejně vyhlášený zákon občanům může proces účasti na procesu ušetřit.¹⁰²

Příkazy etické vybízejí a zvou a člověk je plní dobrovolně. Na rozdíl od příkazů práva, které nařizují a k jejich plnění může být člověk donucen.¹⁰³ „O míře trestu rozhoduje nejen čin sám, ale i míra ohrožení společnosti.“¹⁰⁴

4.1.2 Možné chápání trestu

Z Písma i Tradice víme, že Bůh je dobrý. Víme, že stvořil člověka k obrazu svému a dal mu svobodu.

Je důležité si však uvědomit, že jakkoli můžeme lidskou svobodu chápat jako podíl na Boží všemohoucnosti, není to něco navíc. Neexistuje nic, co by nebylo Bohem stvořeno, a proto také můžeme říci, že darovaná lidská svoboda je v součásti Boha samého.

Můžeme říci, že darovanou svobodu člověk neunesl, a vlastně zneužil, což se dovídáme hned na začátku Bible v První Mojžíšově.¹⁰⁵ Tehdy dochází k prvnímu porušení pravidel, zákona, který Bůh lidem uložil. Můžeme z toho dovozovat, že porušování zákonů lidmi je v podstatě stejně staré jako lidstvo samo. Je dáno odmítnutím boží dobroty a nesprávným pochopením svobody. Svobodu totiž nelze chápat jako nějakou samovůli, či dokonce zlovůli, ale naopak jako přísnou formu důstojnosti.

¹⁰² Srov. SOKOL, op. cit., 162.

¹⁰³ Srov. SOKOL, op. cit. 214.

¹⁰⁴ SOKOL, op. cit., 230.

¹⁰⁵ Gn 3,3–7

Ve svém důsledku pak vyžadování dodržování svobody od všech jedinců v určitém společenství musí nutně vést k tomu, že ti, kteří nehodlají svobodu druhých respektovat dobrovolně, musí být umravňováni a vychovávaní. V takovém případě těžko hovořit o trestu, alespoň z pohledu těch, kteří vyžadují dodržování zákonitostí.

Příkladem může být výchova malého dítěte. Chce-li rodič naučit dítě chovat se tak, aby obstálo ve společnosti a před Bohem, vždy hovoří a bude hovořit o výchově dítěte, nikoliv o jeho trestání. To, že mu zabrání nějakou činnost dělat, má za svůj cíl ho přimět k tomu, aby jednalo v souladu s danými pravidly. To, samo o sobě nevyklučuje kreativitu dítěte, ale zařazuje jeho chování do širších společenských stavů, ve kterých se Bůh projevuje. Opakováním těchto zásahů do vývoje jedince se tak dítě dostává do stavu, kdy začíná směřovat k tomu, co být má. Svobodně, nejlépe vzorem rodičů, přijme pravidla, která zabezpečí jeho správný vývoj.

Vrátíme-li se k Božimu stvoření jistě přijmeme fakt, že Bůh stvořil člověka v Adamovi, později i v Evě, a přikázal jim množit se a naplnit Zemi. Z logiky věci potom vyplývá, že když chtěl, aby žili tak, jak byli stvořeni, stvoření k Jeho obrazu, dal jim také do ruky nástroje jak žít správně a ukázal jim, jak tyto nástroje používat. Prvním a v našem myšlení velmi rozšířeným božím nástrojem, proto jak žít správně, je Boží Desatero. V této souvislosti je dobré si uvědomit, že Desatero je sice návodem jak žít správně, ale zároveň je také důkazem toho, že člověk neví, a tedy hledá, jak naplnit Bohem darovanou svobodu.

Druhým takovým nástrojem je ústy Mojžíšova tchána vyjevený mechanismus vlády nad tisíci, sty, padesáti a deseti, kdy Mojžíšův tchán Mojžíšovi říká „Poslechni mě, poradím ti a Bůh bude s tebou: Ty zastupuj lid před Bohem a přednášej jejich záležitosti Bohu.(..) Vyhlédni si pak ze všeho lidu schopné muže, kteří se bojí Boha, muže důvěryhodné, kteří nenávidí úplatek.“¹⁰⁶ Tímto prohlášením vlastně zakládá hierarchickou a institucionální podobu dnešní soudní moci. Ta měla zabezpečit žití v souladu s Božím plánem. Uvědomíme-li si, že Bůh se projevuje skrze člověka, skrze společenství lidí, můžeme připustit, že současná výkonná moc států tím, že zabezpečuje dodržování svobodně přijatých zákonů vede lid (mnohdy i nevědomky) k naplňování Boží vůle.

Pochopitelně, tak jako Bůh nechal ustanovit vlády nad tisíci, sty, padesáti a deseti, tak podobně přikázal každému člověku, ať se podřizuje takto zřízené vládní moci. Zavázal ho,

¹⁰⁶ Ex 18,19–20

aby jednal dobře, nečinil zlo, platil daně a clo, poskytoval úctu a čest jím zřízené vládnoucí moci. To vše pod příslibem pochvaly a s odvolávkou na svědomí každého člověka.¹⁰⁷

Jak má jednat ustanovená autorita se potom můžeme dočíst v Kompendiu sociální nauky církve: „Autorita se musí nechat vést mravním zákonem: veškerá jeho důstojnost závisí na tom, že vše koná podle mravního řádu, který má zase jako svůj počátek a cíl Boha.“¹⁰⁸ „Autorita musí uznávat, respektovat a rozvíjet základní lidské a mravní hodnoty. Jsou vrozené, vyrůstají z pravdy o člověku a vyjadřují a chrání důstojnost člověka. Jsou to hodnoty, které žádný člověk, žádná majorita ani žádný stát nemůže stanovit, ale ani změnit nebo zničit.“¹⁰⁹ Zákony, které autorita vydává, musí být spravedlivé, musí tedy odpovídat lidské důstojnosti a měřítkem správného rozumu. Jinak místo zákona vznikne násilí.

Uvědomíme-li si, že chování každého člověka je svobodné, ale jeho důsledky však zákonité, snadno přijmeme slova Druhého Vatikánského koncilu, který cituje z knihy Sírachovcovy a vysvětluje s pomocí těchto slov opravdovou svobodu, která je v člověku výsostným znamením Božího obrazu: „On sám na počátku stvořil člověka a ponechal mu možnost vlastního rozhodování.“¹¹⁰ a vysvětluje s jejich pomocí „opravdovou svobodu“, která je v člověku „výsostným znamením Božího obrazu“: „Bůh totiž chtěl člověka ponechat v jeho rozhodování, aby svého Stvořitele sám hledal a přimknutím k němu dospěl k plné a oblažující dokonalosti.“ Tato slova dokazují podivuhodnou hloubku účasti na Božím panování, ke které byl člověk povolán. Ukazují, že vláda člověka je v určitém smyslu rozšířena i na člověka samého. Tento rys je stále zdůrazňován v teologických úvahách o lidské svobodě, vykládané jako určitý druh královské důstojnosti. Např. sv. Řehoř z Nyssy píše: „Duch projevuje svou královskou důstojnost a vznešenost ve svém svobodném bytí bez pána, vládne sám sobě svou vlastní vůlí. Komu jinému toto vše náleží než králi? Proto lidská přirozenost, stvořená, aby byla vládkyní ostatních tvorů, pro svou podobu s vládcem vesmíru byla určena jako jeho živý obraz, aby měla účast na důstojnosti a jménu svého původního vzoru.“

Již titul ‚vládce světa‘ znamená pro člověka velký úkol s velmi těžkou zodpovědností, jež zavazuje jeho svobodu k poslušnosti vůči Stvořiteli: ‚Naplňte zemi a podmaňte si ji.‘¹¹¹ Z tohoto hlediska náleží jak jednotlivci, tak i lidskému společenství náležitá nezávislost,

¹⁰⁷ Srov.: Ř 13,1–10

¹⁰⁸ Srov. PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRAVEDLNOST A MÍR, op. cit. 252.

¹⁰⁹ Srov. PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRAVEDLNOST A MÍR, op.cit. 252–253.

¹¹⁰ Sír 15,14

¹¹¹ Gn 1,28

keré koncilní konstituce ‚Radost a naděje‘¹¹² věnuje obzvláštní pozornost.“¹¹³ „Je to nezávislost pozemských skutečností, která znamená, že ‚stvořené věci i společenské útvary vlastní zákony a hodnoty, které má člověk postupně poznávat, používat jich a pořádat je.‘

Avšak nejen svět, nýbrž i sám člověk byl svěřen své vlastní péči a zodpovědnosti. Bůh ponechal člověku ‚možnost vlastního rozhodování‘, aby sám hledal svého Stvořitele a svobodně dospěl k dokonalosti. Dospět znamená osobně v sobě takovou dokonalost vybudovat. Podobně jako člověk utváří svět, kterému vládne, podle svého rozumu a vůle, tak rozvíjí a upevňuje v sobě samém Boží podobu, když koná mravně dobré skutky.

Koncil však přesto napomíná, aby se člověk vyvaroval falešného pojetí nezávislosti pozemských skutečností, aby se totiž nedomníval, že ‚stvořené věci nejsou závislé na Bohu a že jich člověk může používat bez vztahu ke Stvořiteli.‘ Pokud jde pak přímo o člověka, takové pojetí nezávislosti vyvolává obzvláště škodlivé účinky a nakonec vede přímo k popření Boha: ‚Vždyť tvor se bez Stvořitele ztrácí... Kromě toho: když se zapomene na Boha, lze těžko pochopit tvora.‘¹¹⁴

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že trest nelze chápat jako z vůli určité skupiny lidí ani mechanické uplatňování zásad a pravidel regulující chování člověka, aniž by toto reflektovalo společenství, ve kterém daný jedinec žije. Naopak. Při vědomí Ježíšova ‚(...) kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich‘¹¹⁵ a za opravdového naplňování poslání církve coby společenství, lze velmi dobře chápat správně uložený trest jako prostředek výchovy. Takový prostředek výchovy, který člověku dává poznat a zakusit žití bezbožníka, žití v dobrovolné izolaci od Boží lásky a dobroty. Je-li toto viníkem při výkonu trestu prakticky poznáno, potom jeho náprava spočívá nejen v materiální nápravě způsobených škod, ale i v nápravě jeho postoje a vztahu k Všemohoucímu. Tím se uložený trest přetváří na prostředek a způsob jak dojít naplněného žití s Bohem a v Bohu, být dobrý, nehřešit a nepáchat zlo. V rámci lidských možností se tak vydat na cestu do Božího království.

Je nanejvýš zjevné, že zde popsaného poznání nemůže být schopen každý trestaný jedinec společnosti. Zda-li sankce uložená právním systémem bude mít odraz v jeho osobním nastavení individuálních norem, bude závislé na mnoha faktorech počínaje jeho intelektem

¹¹² Dokumenty II. Vatikánského koncilu, Karmelitánské nakladatelství, Praha, 2002.

¹¹³ Srov. SKALICKÝ Karel: Radost a naděje, Karmelitánské nakladatelství, Praha, 2000.

¹¹⁴ JAN PAVEL II: Encyklika Veritatis Splendor o základech morálního učení církve, Praha: Zvon, 1994.

¹¹⁵ Mt 18,20

a konče např. prostředím, ve kterém se pohybuje. Vždy se však bude toto dít v souladu s Písmem, neboť i to předpokládá oddělení zlých, konajících nepravosti a jejich hození do ohnivé pece, kde bude pláč a skřípění zubů¹¹⁶ – bez pochopení, bez přijetí, bez obrácení. Zdá se, že takoví jedinci byli, jsou i budou. Proto můžeme chápat trest jako ochranu společnosti proti jedincům narušujícím její blaho, proto můžeme chápat uložení trestu podle právních norem jako čin prospívající dobru.

¹¹⁶ Srov. Mt (13,37–51)

Závěr

Ve své práci jsem došla k závěru, že stát má jako jediná demokraticky ustanovená autorita právo vymáhat po svých občanech plnění zákonných norem, které jsou dané přijatým právním systémem, praktickou demonstrací a uplatněním jeho moci zákonodárné, výkonné a soudní. Toto vymáhání se děje formou ukládání trestů. Občanům státu je tak zaručováno, že jejich případná újma bude napravena, potencionální pachatelé trestných činů odstraněni, nutný společenský řád po narušení obnoven a společnost jako taková ochráněna.

Vedle tohoto způsobu regulace nežádoucího chování existuje ještě systém mravních norem, který má stejný cíl: regulovat lidské jednání v rámci daného společenství. Jeho prostředky jsou však odlišné. Především zde neexistuje spojení se státní mocí, a tedy mravní normativy nejsou a ani nemohou být státem vynutitelné. Trest v těchto případech nabývá úplně jiných forem, ba dokonce v nesouměřitelně jiné škále od např. společenského odsouzení až po třeba pochvalu nebo zvýšenou prestiž.

Třetím závěrem, ke kterému jsem dospěla, je poznatek o možném působení uplatněného práva státu trestat konkrétního jedince, tedy o uloženém trestu podle právního systému, v oblasti morálních hodnot. To se děje, tehdy jestliže uložený trest člověk přijme nejen jako újmu nebo nápravu poškozeného, ale zároveň jako jím samým způsobenou izolaci od Boží lásky a dobroty. Samozřejmou podmínkou v tomto případě je, že se jedná o člověka věřícího a schopného takové reflexe.

Dá se říci, že trest jako takový bude existovat po celou dobu, kdy bude mít určité společenství potřebu regulovat své vlastní chování. A protože potřeba lidí se vzájemně sdružovat do skupin a zajišťovat si tak snadnější existenci a především reprodukci rodu, je dána přímo v lidské podstatě – připomeňme jenom to, že Bůh stvořil člověka jako muže a ženu – můžeme dovozovat, že existence trestu a potřeby trest uplatňovat bude nezbytná po celou dobu trvání lidstva. Domnívám se však, že z dlouhodobého hlediska může spolu s postupným zvyšováním sociální práce ve společnosti docházet i k posunu morálních norem do popředí. Trest by se tak rovněž posouval z polohy státem exekutivně vykonávaného činu do roviny společenského přijetí či nepřijetí konkrétního jednání konkrétního jedince se zvyšujícím se tlakem na jeho sebereflexi, soudnost a schopnost dobrovolně přijaté regulace vlastního chování.

Seznam použitých zkratk

V práci jsou použity zkratky knih Písma svatého podle ekumenického překladu:

- Gn - První Mojžíšova
- Ex - Druhá Mojžíšova
- Sír - Sírachovec
- Ř - Římanům
- Mt - Matouš

Seznam literatury

- ANZENBACHER A. [přeložil Karel Šprunk]: Úvod do etiky. Praha: Academia, 2001.
- ANZENBACHER Arno [přeložil Karel Šprunk]: Úvod do etiky. Praha: Zvon, 1994.
- ARISTOTELES: Etika Níkomachova. Praha: Kosmas, 1996.
- BIBLE, Český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost, 2005.
- BLAŽEK Pavel: Správní trestání v kontextu demokratického státu. Brno: Masarykova univerzita, 1996.
- CICERO Marcus Tullius: O Povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi, Praha, Melantrich, 1940.
- Dokumenty II. vatikánského koncilu, Řím, Křesťanská akademie, 1983.
- DUFEK Pavel, MALINA Jaroslav: stát, in Antropologický slovník, <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>, (07.11.2010).
- FULLER Lon L.: Morálka práva. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- GRINC Jaroslav: Právo pro politology. Praha: Grada, 2010.
- JAN PAVEL II: Encyklika Veritatis Splendor o základech morálního učení církve, Praha: Zvon, 1994.
- KATOLICKÁ CÍRKEV: Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- KELSEN Hans [přeložil Zdeněk Kryštůfek]: Všeobecná teorie norem. Brno: Masarykova univerzita, 2000.
- KNAPP Viktor: Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995.
- MARITAIN, Jacques: Člověk a stát, Praha: Triáda, 2007.
- PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRAVEDLNOST A MÍR: Kompendium sociální nauky církve, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

ŘEHÁKOVÁ Věra: Sociologie práva. Ostrava: Vysoká škola báňská -Technická univerzita, 2003.

SKALICKÝ Karel: Radost a naděje, Karmelitánské nakladatelství, Praha, 2000.

SOKOL Jan: Moc, peníze a právo. Esej o společnosti a jejích institucích. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007.

WEBER Helmut: Všeobecná morální teologie, Praha: Zvon, Vyšehrad, 1998.

ŽIVOT Z VÍRY: překlad 2. dílu katolického katechismu pro dospělé (vydala Německá biskupská konference 1995). České Budějovice: Teologická fakulta Jihočeské univerzity, 2005.